

Олеся Загудаєва

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна

ОСОБЛИВОСТІ ЛОГІЧНОГО ПІДХОДУ ДО МОДЕЛЮВАННЯ В ЮРИДИЧНІЙ АРГУМЕНТАЦІЇ

Olesia Zahudaieva

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

FEATURES OF LOGICAL APPROACH TO MODELLING IN LEGAL ARGUMENTATION

The article contains the main features of logical approach to modelling in legal argumentation. There are examined the main models of argumentation in law, which developed by modern logicians (J.Woos, A.Soetmen, J.Hage, B.Verheij, J.Sartor, H.Prakken). Also, there are identified distinctive features of every approach. Besides that, there are showed the basic differences of logical, rhetorical and dialogical approaches to modelling in legal argumentation. Proponents of the dialogical approach have criticized the logical approach for the formalization. They consider that logical approach is not able to make analysis of the reasons for judicial decision and judicial argumentation. As an objection to this claim, it shows the relationship of the logical approach to the modelling in legal argumentation and defeasible reasoning.

Key words: logical modeling, argumentation in law, logical approach, analyses of legal argumentation, defeasible reasoning.

Протягом останніх декількох десятиріч юридична аргументація стала полем міждисциплінарного дослідження. Проблеми обґрунтування прийняття юридичного рішення цікавлять науковців різних сфер: юриспруденції, філософії, логіки, теорії аргументації, риторики, лінгвістики, соціології, штучного інтелекту. З логічної точки зору, юридична аргументація – частина дискусійної процедури, в якій твердження ґрунтуються на правилах раціональної дискусії, як про це зазначає Е.Фетеріс¹. У сучасній юридичній аргументації набув застосування метод моделювання аргументації, завдяки якому можливо здійснити аналіз аргументативного процесу в юридичній практиці. Як і в кожній галузі, в юриспруденції аргументація має свої особливості, пов'язані з застосуванням законів і юридичних норм до конкретних справ, з винесенням рішення суддею чи присяжними в результаті розгляду юридичної справи, а також процесом законотворення.

Сьогодні у логіко-юридичній науковій літературі виділяються три основних підходи до моделювання в юридичній аргументації: логічний, риторичний і діалогічний. Кожен з цих підходів може застосовуватися, залежно від контексту, аспекту юридичної аргументації, на яку спрямована модель, її завдання, засобів, за допомогою яких вона побудована. Зазначаючи найбільш головні характеристики кожного з підходів, можна сказати, що логічний підхід фокусується на формальних критеріях юридичної аргументації, для аналізу якої використовує поряд із природньою формалізовану мову; риторичний підхід спрямований на застосування юридичних норм у конкретній ситуації, ґрунтується на використанні природної мови та риторичних прийомів; діалогічний підхід встановлює правила ведення юридичної дискусії, звертає увагу на аргументацію в юридичному процесі. Усі ці підходи були розглянуті в працях таких відомих логіків і філософів, як Д.Годден, Д.Волтон, Е.Фетеріс, Г.Янсен, Д.Канале, Дж.Туцет, Дж. Вудс, Г.Крезбауер, Дж.Сартор і Г.Праккен, Дж.Вудс, А.Сотман та інші. Більшість цих вчених розробляли моделі усіх трьох підходів, що говорить про наявність у цих підходах своїх переваг і недоліків залежно від мети та контексту застосування моделі. Усі моделі аргументації повинні прояснювати аргументи та епістемічні принципи, яким керувалися судді чи присяжні при прийнятті судового рішення. Найбільший інтерес серед науковців викликав діалогічний підхід. Серед його переваг вони виділяють гнучкість моделі стосовно таких факторів побудови аргументації, як телеологічно-

¹ Feteris, E. T. (2008). Models for the Analysis of Legal Argumentation. *Informal Logic*, V. 28, № 1, 1-5.

оціночних принципів, правил взаємодії між учасниками судового процесу (пропонентом, опонентом і жури), модифікованості тверджень, неможливості будь-якого закону передбачити і охопити всі можливі варіанти подій, що потрапляють під сферу його дії. Попри такі значні переваги діалектичного підходу, неправильним було б казати про необхідність відкинути інші підходи. Є вірогідність, що моделі діалогічного підходу, орієнтовані здебільшого на перформативну частину юридичної аргументації, можуть стати моделями *ad hoc*. Для діалогічних моделей важливим є розділення їхніх учасників на ролі. Так, Г.Праккен, Д.Годден і Д.Волтон характеризують міркування як форму обговорення між учасниками з різними ролями, а тому юридичне міркування має аналізуватися з точки зору процедурної діалектичної перспективи¹. Процедура та способи обґрунтування аргументів та прийняття рішення стають не менш важливими, ніж слідування рішення з аргументів. Моделі, які використовують риторичний підхід, є проблемно-орієнтованими, розглядають застосування законів у конкретних ситуаціях. У цих моделях використовують не-дедуктивні міркування, природну мову, що полегшує вплив на аудиторію, навіть якщо вона не є професійною в юридичній сфері.

Мета цієї статті – визначити основні характеристики та особливості логічного підходу до моделювання в юридичній аргументації.

З логічної точки зору обов'язковою умовою прийнятності юридичного обґрунтування є по-перше, умова, щоб юридичний аргумент був логічно обґрунтованим, а по-друге, відповідав юридичним законам. Лише в тому разі, якщо аргументи є логічно обґрунтованими, юридичне рішення може слідувати з законів і фактів справи, як висновок випливає з засновків. Основною характеристикою логічного підходу є використання дедуктивних схем міркування, вимога послідовного переходу від засновків до висновку, використання формалізованої мови, велика увага до формальних критеріїв прийнятності юридичної аргументації. Усі інші фактори, а саме, яким чином проходить процес аргументації, як її сприймає аудиторія, як регулюється поведінка пропонента та опонента, не мають значення. Головною вимогою до того, хто ухвалює рішення (суддя, суд присяжних чи інший об'єкт, наділений відповідними повноваженнями), є дотримання логічних правил отримання висновку з засновків за дедуктивною схемою.

Одним з представників логічного підходу до моделювання є канадський логік і філософ Джон Вудс. Він застосовує логіко-абдуктивну модель до аналізу та оцінки судового рішення². Як вже зазначалося, в юридичній аргументації є дві сторони (обвинувачувач і відповідач, пропонент і опонент), кожна з яких висуває свою точку зору і намагається її довести, а також є третя сторона (присяжні чи суддя), яка, оцінивши переваги кожної з точок зору, має ухвалити рішення. Дж.Вудс вважає, що ухвалення рішення – це абдуктивна дія. Одним із головних обов'язків присяжного чи судді є оцінка переваг твердження кожної зі сторін справи. Виведення кращого пояснення найпоширеніше і найбільш інтуїтивно відбувається у формі абдуктивного міркування.

Одна з дилем, які розглядає вчений, стосується непрямих доказів. Чи є вони вагомим аргументом при ухваленні рішення? З одного боку, відповідь однозначно негативна. З іншого боку, дехто з науковців вважає, що вони можуть мати таке ж значення, як і прямі докази. Дж.Вудс зазначає, що є прецеденти, коли жури ухвалювало рішення, спираючись на «обґрунтовані сумніви». У 1969 р. був випадок, коли суддя проінструктував присяжних, що «закон не робить розрізнення між прямими і опосередкованими доказами, але має місце обґрунтований сумнів, який повинен слідувати з усіх доказів справи», включаючи такі обґрунтовані висновки, які впливають з досвіду людини³.

Водночас за іншою думкою, обвинувачуваний не може бути засудженим за непрямыми доказами, окрім того випадку, якщо, по-перше, висновки, засновані на непрямої доказах, узгоджуються з тим, що обвинувачуваний винен, і по-друге, якщо немає іншого раціонального пояснення цим свідченням. Окрім того, якщо непрямі докази допускають дві резонних інтерпретації, згідно з однією з яких засуджуваний винен, а згідно з іншою – не винен, то присяжні або суд мають обрати ту інтерпретацію, де підсудний невинний.

¹ Godden, D., Walton, D. (2008). Defeasibility in judicial opinion: logic or procedural. *Informal Logic*, V. 28, № 1, 6-19.

² Woods, J. (2008). Beyond Reasonable Doubt: An Abductive Dilemma in Criminal Law. *Informal Logic*, V. 28, № 1, 60-70; Woods, J. *The Criminal Abduction Paradox* <https://www.researchgate.net/publication/228751726_The_criminal_abduction_paradox>

³ Woods, J. (2008). Beyond Reasonable Doubt: An Abductive Dilemma in Criminal Law. *Informal Logic*, V. 28, № 1, 62.

За правилами доведення провини обвинувачуваного можна визнати винним, лише якщо немає жодних обґрунтованих сумнівів щодо цього, проте Дж.Вудс зазначає про прецеденти, коли за наявності таких сумнівів підсудного визнавали винним.

Логік подає таку схему:

1. G пояснює E (аргументи обвинувачувача)
2. $\sim G$ пояснює E (аргументи захисника)
3. Абдуктивний висновок (1) обґрунтований (гіпотеза)
4. Абдуктивний висновок (2) обґрунтований (гіпотеза)
5. Висновок (1) більш обґрунтований, ніж висновок (2) (гіпотеза)
6. Переконливість (2) не повинна піддавати обґрунтованому сумніву гіпотезу G

Тобто, якщо розглянути два протилежні твердження, що висувують прокурор і захисник, при цьому висновок (1) є більш переконливим, ніж висновок (2), другий висновок не повинен піддавати обґрунтованому сумніву гіпотезу G. Врешті це положення сформувалось у правило: обвинувачення може довести свою правоту за допомогою непрямих доказів. Обґрунтована гіпотеза про невинуватість залишається діючою доти, доки всі свідчення не дозволять зробити висновок про винуватість таким, що не має жодних обґрунтованих сумнівів. Дж.Вудс сам наводить цитати з різних постанов суду, зокрема постанова по справі 1983 р., в якій сказано, що особа чи організація, що оцінює факти (trier of fact), тобто суддя чи суд присяжних, вільна обирати між різними обґрунтованими доказами¹.

Оскільки велику роль грає змагальний елемент у системі судочинства, тобто обов'язкова наявність двох сторін, які змагаються в доказі своєї правоти, це впливає на спосіб подання доказів з обох сторін. Дж.Вудс вважає, що докази подаються тенденційно, тобто, містять вже упереджену думку. Те, що каже свідок, залежить від того, які запитання поставить йому прокурор чи адвокат. Один і той самий набір фактів прокурор і адвокат трактують по-різному, відповідно до бажаного для них рішення, яке має ухвалити журі.

Припустимо, що G – гіпотеза винуватості підсудного, а $\sim G$ – невинуватості. Також припустимо, що E та E* – несумісні підмножини доказів. Отже, що G пояснюється E, а $\sim G$ пояснюється E*. У цьому випадку стає незрозумілим, у чому суперечність між суперниками, адже різні гіпотези підтверджуються різними множинами доказів. Тож потрібно прийняти позицію непорівнюваності: два твердження не можна порівняти, якщо їх не можна оцінити за спільними стандартами. Такий випадок Дж.Вудс назвав «справою без суперників», що є неприпустимим для судового процесу. Він пропонує відмовитися від необхідності спиратися в обґрунтуванні положень обох боків на однакові докази, але присяжні обов'язково мають «фільтрувати» інформацію, яку їм подають прокурор і адвокат, розуміючи, що ті переслідують власні інтереси. Також присяжні повинні пам'ятати, що кожна сторона судового процесу буде не лише наполягати на своєму порядку доказу тверджень, але й спонукати журі до розгляду доказів саме зі своєї позиції. Щодо вирішення питання обґрунтованих сумнівів, то автор наполягає, що присяжні мають самі для себе знайти всі докази того, що обвинувачуваний винен, і якщо є хоча б малі сумніви в цьому – визнати його невинуватим.

Серед представників логічного підходу до моделювання юридичної аргументації є Аренд Сотман. Свої погляди на те, чи має значущість саме логічний підхід в моделюванні юридичної аргументації, він висловлює на противагу думці Хаїма Перельмана. Останній вважав, що формальна, дедуктивна логіка не має ніякої користі для права, що право потребує окремої, неформальної юридичної логіки. На його думку, дедуктивна логіка корисна в математиці, але в юридичній аргументації висновки, тобто рішення, мають бути виправдані передусім перед аудиторією. А.Сотман з цим категорично не погоджується. Він впевнений, що дедуктивна логіка є ключовою для обґрунтування рішення². Логік вважає, що дедуктивні міркування мають перевагу: гарантується істинність висновку при істинних засновках і дотриманні правил логіки. На закид, що дедуктивні міркування не встановлюють істинність засновків, він відповідає, що лише формальна логіка може визначити, за яких умов істинність засновків гарантує істинність висновків. А.Сотман проти використання неформальної логіки як альтернативи формальному логічному аналізу. Головна

¹ Woods, J. (2008). Beyond Reasonable Doubt: An Abductive Dilemma in Criminal Law. *Informal Logic*, V. 28, № 1, 64.

² Soeteman, A. (1989). *Logic in Law. Remarks on Logic and Rationality in Normative Reasoning, Especially in Law*. Kluwer, Dordrecht etc.

причина в тому, що коли не використовується дедукція при формалізації для оцінки обґрунтованості висновку, завжди залишається вірогідність того, що висновок заснований на хибних засновках.

Як і інші вчені, які досліджували юридичну аргументацію, А.Сотман розуміє, що в повсякденній практиці рідко трапляються ситуації, коли аргументація має дедуктивну форму. Однак він наполягає на тому, що формалізація аргументації дозволяє привести її до дедуктивної форми, виділити окремі аргументи та їхній зв'язок з висновком, а отже, мати змогу виважено заперечувати ті аргументи, з якими не згодна протилежна сторона процесу. Тим більше, треба зважати на те, що, можливо, в побуті люди дійсно рідко мають змогу будувати лише дедуктивні міркування, але аргументація учасників судового процесу є професійною діяльністю, отже, кожна сторона має змогу підготувати свої аргументи. Тому за бажанням будувати аргументацію, уникаючи дедуктивних міркувань, але використовуючи прийоми впливу на аудиторію і журі, можна приховати слабкість зв'язку точки зору з аргументами. А наявність дедуктивних міркувань як одного з критеріїв побудови захисту точки зору збільшує шанси на те, що аргументація сприятиме ухваленню законного і справедливого рішення.

Окрім того, А.Сотман наголошує на великій відповідальності, яка лежить на судді за кожне ухвалене рішення. Зважаючи на важливість юридичних висновків, вони мають бути повністю обґрунтовані і рішення прийняте лише тоді, коли не залишилось жодних сумнівів стосовно його істинності. Серед логіків знаходяться ті, хто критикує А.Сотмана за цю думку. Зокрема, Яап Хаге каже, що це занадто ідеалістичний погляд, до якого потрібно прагнути, але якого не досягнути¹. Він висуває деякі заперечення проти теорії А.Сотмана. Припустимо, що точка зору (С) підтверджена аргументами (В), але чи залишиться вона істинною, якщо до аргументів (В) додати ще аргумент (N)? Модифіковані міркування (про які каже Яап Хаге), з'являються тоді, коли інформація, що міститься в них, є неповною, суперечливою. Дедуктивні міркування не можуть бути модифікованими, але абдуктивні можуть. Коли приймається рішення за юридичною справою, до уваги беруться «позитивні умови», тобто, обставини, які обов'язково мають бути наявними, і «виключення» – умови, за яких рішення не може бути прийнятим. Про таку структуру юридичного рішення писав Х.К.Байон². Якщо судді або присяжним був представлений набір фактів, за якими можна припустити, що підсудний винен, але з'ясовується ще один факт, який цьому суперечить (до множини аргументів В додається аргумент N), тоді присяжні зобов'язані змінити своє рішення. У цьому випадку журі робить припущення про винуватість чи невинуватість підсудного, а кожен новий аргумент підтверджує гіпотезу кожної із сторін (як в абдуктивних міркуваннях). Отже, ми можемо сказати, що модифіковані міркування мають місце не лише у діалогічному, але й у логічному підході до моделювання юридичної аргументації.

Про логічні особливості юридичної аргументації писали Джованні Сартор і Генрі Праккен. Вони говорять про чотири прошарки (рівні) юридичної аргументації: 1) логічний, який визначає аргументи, тобто, як одиниці інформації можуть бути поєднані для проведення захисту твердження; 2) діалектичний рівень фокусується на конфлікті аргументів (тут автори акцентують увагу на поняттях контраргументу, атаки), визначає, які аргументи, згідно з критеріями, перемагають); 3) процедурний рівень визначає можливі мовленнєві акти та правила, за якими вони відбуваються (перші два рівні приймають фіксовані засновки, на третьому рівні засновки конструюються динамічно, під час дебатів); і 4) евристичний, або стратегічний рівень визначає раціональні шляхи проведення диспуту.

Усі чотири рівні інтегровані в загальний погляд на аргументацію: логічний рівень визначає (через поняття аргументів) об'єкти, які мають оцінюватися на діалектичному рівні; діалектичний рівень забезпечує релевантність нових аргументів або рішення, процедурний рівень шукає шляхи, де нова інформація, що подається евристичним рівнем, відповідає діалектичному, евристичний рівень визначає питання, яке буде оброблено в системі.

Дж.Сартор і Г.Праккен говорять про формалізацію права як логічного програмування, тобто, набір правил логічної мови з доведенням теорем на прикладі Британського Національного Акту 1981 року, який регулює громадянські права³. Вони стверджують, що заперечення – це помилка

¹ Hage, J. (1996). A theory of legal reasoning and a logic to match. *Artificial Intelligence and Law*, 4 (3-4), 199-273.

² Bayon, J.C. *Why is legal reasoning defeasible?* <http://www.dirittoquestionipubbliche.org/page/2002_n2/D_Q-2_J_Bayon.pdf>

³ Prakken, H., Sartor, G. (2002). The role of logic in computational models of legal argument – a critical survey. *Computational Logic: Logic Programming and Beyond*. Springer Berlin Heidelberg, Vol.2408, 342-381.

(тобто, твердження стає помилковим тоді, коли вводиться нове твердження, яке заперечує попереднє – як у прикладі з покинутою дитиною, яка є громадянином Британії, поки не виявляється, що її батьки – не громадяни Британії). Л.Аллен і Ч.Саксон, дослідники з Мічиганського університету, критикують положення «поки не доведено зворотнє» з запереченням як помилкою, стверджуючи, що те, що показано, не означає, що воно логічно виведено з прийнятних засновків, а лише показаний процес аргументації і показані свідчення, які є авторитетними для того, хто приймає рішення. Тому те, що показано, відсилає не до логіки, а до юридичної недоведеності.

Г. Праккен і Дж.Сартор вважають, що засновки – набір строгих модифікованих правил є впорядкована теорія. Аргументи формуються пов'язаними правилами. Конфлікт аргументів вирішується відповідно до бінарного відношення захисту аргументів, яке визначається правилами пріоритетності. Особливість теорії у тому, що ці правила встановлені аргументами і можуть бути обговорені так само, як інші аргументи. Результат таких дебатів перетворюється на метатеорію системи.

Статус аргументу визначається діалектичною теорією доведення, яка будується на семантиці теорії Данга. Опонент у грі має лише один варіант можливого руху – ствердження аргументу, який приведе до поразки аргумент противника. У пропонента є два варіанти рухів: а) атака на аргумент опонента, що передував, з черговим аргументом, спрямованим на знищення аргументу противника або б) нейтралізація дії останнього аргументу опонента, спрямованим на руйнування попереднього аргументу пропонента.

Центральним поняттям в системі Дж.Сартора і Г.Праккена є діалогова гра. Перша умова цієї гри – має почати пропонент, а потім гравці роблять кроки по черзі. Друга умова – не допустити повтор кроків пропонентом. Останні дві умови пояснюють і формують серце визначення.

Я.Хаге та Б.Верей розробили «логіку, засновану на міркуваннях», сконцентровану навколо поняття правила¹. Вона розглядає, як юридичні причини, цілі та правила дають поштовх до міркування «за» та «проти» пропозиції та як ці міркування можуть використовуватися у висновках. Така концепція постає з розуміння значення міркування в практичному міркуванні. Хаге та Верей підкреслюють, що застосування правил – це не просто *modus ponens*. Воно містить міркування про обґрунтованість та застосовність правил.

Роль формальної обґрунтованості є обов'язковим критерієм раціональності для юридичної аргументації, а логічні мови використовуються для реконструкції логічних аргументів. З логічної перспективи, необхідною умовою прийнятності логічної правомірності є те, що аргумент підкреслює спроможність бути реконструйованим як логічно обґрунтований аргумент. Лише якщо аргумент логічно обґрунтований, рішення (висновок) слідує з юридичного закону і фактів (засновків). Вимога логічної валідності як стандарту юридичної аргументації, на думку деяких авторів, відноситься до вимоги заснованості юридичних рішень на загальних правилах. Ця вимога також називається «принцип універсалізованості» або «принцип узагальненості». Коли хтось стверджує, що юридичне рішення засновано на загальних правилах, він стверджує, що те ж саме рішення буде обрано в подібних випадках.

Різні автори, які застосовують логічний підхід, мають різні думки, чи вимагає аналіз юридичної аргументації деонтичної логіки. Слідуючи У.Клугу,² деякі автори стверджують, що нормативні поняття, такі як «зобов'язаний» або «заборонено», можуть бути визначені за допомогою нормативних предикатів без необхідності встановлювати спеціальний клас операторів, таких як «обов'язково, що» або «припустимо, що», а відповідно, що юридична аргументація може реконструюватися адекватно в термінах логіки предикатів. Інші вважають, що деонтична логіка, в якій нормативні поняття аналізуються як незалежні константи, більше підходить для аналізу юридичної аргументації. Деонтична логіка формує подальшу розробку пропозиційної логіки та логіки предикатів.

Останнім часом науковці, які працюють у сфері штучного інтелекту та права, пропонують свої розробки з логіки для аналізу юридичних міркувань. Наприклад, Я.Хаге та інші, які були зазначені в цій статті, пропонують логіку міркувань з правовими нормами. Специфіка цієї логіки, заснованої на міркуванні (Reason-based logic), яка має справу не просто з істинними та хибними міркуваннями, а міркуваннями, що стосуються правил або норм (зокрема і юридичних), полягає в тому, що аргументи «за» та «проти» можуть бути оцінені більш точно, ніж це можливо в стандартній логіці³.

¹ Hage, J., Verheij, B. (2005). *Studies in Legal Logic. Law and Philosophy Library*, V.70, Springer Netherlands, 69-99.

² Klug, U. (1951). *Juristische Logik*. Springer, Berlin.

³ Hage, J. (2005). *Studies in legal logic*. Springer, Berlin, 24-31, 69-95.

Окрім того, Г.Праккен розробив логічну систему для діалогічного аналізу юридичної аргументації. Головною відмінністю від попередніх систем є те, що існуючі до цього системи реконструювали лише монологи, а в системі Г.Праккена можна порівняти аргументи протилежних сторін в контексті діалогу.

У підсумку зазначимо, що логічний підхід до моделювання юридичної аргументації – найдовша традиція у вивченні юридичної аргументації. Він має характерні ознаки: використання формалізованої мови, логічних схем міркувань (різних видів дедукції, індукції, аналогії, а дехто – абдукцію), дотримання логічних правил при переході від засновків до висновку. На думку прибічників цього підходу, саме ці умови дозволяють реалізувати дві головних мети судового процесу – істинність і правосуддя. Результат правосуддя – рішення судді або присяжних з приводу юридичної справи є основним предметом розгляду моделей юридичної аргументації. Оцінка судового рішення полягає у встановленні причин, епістемічних принципів, що призвели до нього, а також його обґрунтованості.

Для логічно орієнтованих дослідників ключовими є два моменти: модифікованість (тобто, аргумент може бути змінений контраргументом) і те, що юридичні міркування вписані в контекст дебатів або диспути. Тому вивчають такі поняття як аргументативні кроки, атака, діалог, тягар доведення тощо. Логіки, які досліджували цей підхід, досліджували як дедуктивні міркування в процесі юридичної аргументації (на них наполягає А.Сотман, вважаючи, що лише дедукція запобігає помилковому судовому рішення), так і абдуктивні міркування (Дж.Вудс допускає, що сторони процесу володіють не повною інформацією, а тому журі може робити припущення на основі доказів, наданих прокурором та захисником). Часто логічному підходу закидають занадто сильну абстрактність і неможливість застосувати до реальних юридичних справ. Але, проаналізувавши концепції логічного підходу зазначених вище авторів, може сказати, що, наприклад, логіко-абдуктивні моделі можуть містити модифіковані міркування, які, на думку багатьох дослідників, обов'язково притаманні саме юридичній аргументації, а це робить логічний підхід більш гнучким, ніж це уявляють прибічники діалектичного підходу. Втім, навіть враховуючи цей факт, логічний підхід не може створити таку модель аргументації, яка б забезпечувала точний аналіз і обґрунтування кожного аргументативного процесу в юридичній практиці. Тому дослідження кожної моделі дозволить виявити різні аспекти аргументації у праві.

References:

1. Bayon, J.C. *Why is legal reasoning defeasible?* <http://www.dirittoequestionipubbliche.org/page/2002_n2/D_Q-2_J_Bayon.pdf> [in English].
2. Feteris, E. T. (2008). Models for the Analysis of Legal Argumentation. *Informal Logic*, V. 28, № 1, 1-5. [in English].
3. Godden, D., Walton, D. (2008). Defeasibility in judicial opinion: logic or procedural. *Informal Logic*, V. 28, № 1, 6-19. [in English].
4. Hage, J. (2005). *Studies in legal logic*. Springer, Berlin, 24-31, 69-95. [in English].
5. Hage, J., Lodder, A.R., Verheij, B. *Logical tools for legal argument: a practical assessment in the domain of tort* <<https://pdfs.semanticscholar.org/98b1/cc43051df0bd6cbbb1d37d7dbb43e1cb151d.pdf>> [in English].
6. Hage, J., Verheij, B. (2005). *Studies in Legal Logic. Law and Philosophy Library*, V.70, Springer Netherlands, 69-99. [in English].
7. Hage, J. (1996). A theory of legal reasoning and a logic to match. *Artificial Intelligence and Law*, 4 (3-4), 199-273. [in English].
8. Klug, U. (1951). *Juristische Logik*. Springer, Berlin. [in English].
9. Prakken, H., Sartor, G. (2002). The role of logic in computational models of legal argument – a critical survey. *Computational Logic: Logic Programming and Beyond, Springer Berlin Heidelberg*, Vol.2408, 342-381/ [in English].
10. Soeteman, A. (1989). *Logic in Law. Remarks on Logic and Rationality in Normative Reasoning, Especially in Law*. Kluwer, Dordrecht etc. [in English].
11. Woods, J. *The Criminal Abduction Paradox* <https://www.researchgate.net/publication/228751726_The_criminal_abduction_paradox> [in English].
12. Woods, J. (2008). Beyond Reasonable Doubt: An Abductive Dilemma in Criminal Law. *Informal Logic*, V. 28, № 1, 60-70. [in English].